

5. Südosteuropäisches Bioethik-Forum

Bioethik zwischen
Religion und Säkularismus

5. Bioetički forum za jugoistočnu Europu

Bioetika između religije i sekularizma

Programmheft Programska knjižica

INTERNATIONALE KONFERENZ

Amphitheater der Akademie der Wissenschaften und Künste
von Bosnien und Herzegowina
Sarajevo, 19.–21. November 2009

INTERNACIONALNA KONFERENCIJA

Amfiteatar Akademije nauka i umjetnosti
Bosne i Hercegovine
Sarajevo, 19.–21. novembra/studenog 2009.

5. Südosteuropäisches Bioethik-Forum

Bioethik zwischen
Religion und Säkularismus

DIREKTOREN DER KONFERENZ / DIREKTORI KONFERENCIJE

Prof. Dr. Ante Čović

(Universität Zagreb / Sveučilište u Zagrebu)

Prof. Dr. Walter Schweidler

(Katholische Universität Eichstätt-Ingolstadt /
Katoličko sveučilište Eichstätt-Ingolstadt)

KOORDINATOREN / KOORDINATORI

Dr. Hrvoje Jurić

(Universität Zagreb / Sveučilište u Zagrebu)

Dr. Ute Kruse-Ebeling

(Technische Universität Dortmund / Tehničko sveučilište u Dortmundu)

ORGANISATIONSAUSSCHUSS / ORGANIZACIJSKI ODBOR

Prof. Dr. Ljubomir Berberović, Prof. Dr. Sulejman Bosto,

Prof. dr. Ismet Cerić, Prof. Dr. Faris Gavrankapetanović,

Prof. Dr. Tomislav Jožić, Prof. Dr. Slobodan Loga, Prof. Dr. Velimir Valjan

MITARBEITERSTAB / SURADNIČKI TIM

Kai Große Dreimann (Eichstätt), **Samedin Kadić** (Sarajevo),

Dr. Sebastian Ullrich (Eichstätt), **Halida Vuković** (Sarajevo),

Ivana Zagorac (Zagreb)

Durchgeführt mit Unterstützung der Bioethischen Gesellschaft von Bosnien und Herzegowina,
der Akademie der Wissenschaften und Künste von Bosnien und Herzegowina und des Referenzentrums
für Bioethik in Südosteuropa (Zagreb).

Organizirano uz podršku Bioetičkog društva u Bosni i Hercegovini, Akademije nauka i umjetnosti
Bosne i Hercegovine, te Referalnog centra za bioetiku u jugoistočnoj Europi (Zagreb).

Stabilitätspakt für Südosteuropa
Gefördert durch Deutschland
Stability Pact for South Eastern Europe
Sponsored by Germany

INHALT / SADRŽAJ

Programm / Program	17
Zusammenfassungen / Sažeci	25
Förderung / Sponzor	81
Anschriften der Teilnehmer / Adrese sudionika	85

Programm

Program

DONNERSTAG, 19. November 2009 /
ČETVRTAK, 19. XI. 2009.

Ankunft der Teilnehmer in Sarajevo und Unterbringung im Hotel *Alem* /
Dolazak sudionika u Sarajevo i smještaj u hotelu *Alem*

FREITAG, 20. November 2009 /
PETAK, 20. XI. 2009.

- 9:00–9:30** *Eröffnung der Konferenz / Otvorenje konferencije*
- 9:30–9:45** **Sulejman Bosto** (*Bosnien und Herzegowina/Bosna i Hercegovina*): Bioethik als Koexistenz verschiedener Perspektiven / Bioetika kao koegzistencija različitih perspektiva
- 9:45–10:00** **Velimir Valjan** (*Bosnien und Herzegowina/Bosna i Hercegovina*): Die Möglichkeit der Begründung der „religiösen“ und der „un-religiösen“ (Bio)ethik / Mogućnost utemeljenja »religiozne« i »ne-religiozne« (bio)etike
- 10:00–10:15** **Walter Schweidler** (*Deutschland/Njemačka*): Was ist eine Kultur des Lebens? Zur christlichen Sicht der Verbindung von Ethik und Kultur / Što je to kultura života? O kršćanskom pogledu na povezanost etike i kulture
- 10:15–10:30** **Ante Čović** (*Kroatien/Hrvatska*): Integrative Bioethik und der Begriff der Über-Instanz / Integrativna bioetika i pojam Nadinstancije
- 10:30–11:00** *Diskussion / Diskusija*
- 11:00–11:15** *Pause / Pauza*

- 11:15–11:30** *Milenko A. Perović (Serbia/Srbija)*: The Philosophical Notion of Death / Filozofski pojam smrti
- 11:30–11:45** *Ute Kruse-Ebeling (Deutschland/Njemačka)*: Fragen von Leben und Tod – einige Anmerkungen zum bioethischen Diskurs in Deutschland / Pitanja života i smrti – nekoliko napomena o bioetičkom diskursu u Njemačkoj
- 11:45–12:00** *Valentina Kaneva (Bulgaria/Bugarska)*: Religious Condemnation of Abortion, Public Debate and Problems of Public Policies / Religijska osuda abortusa, javna debata i problemi javnih politika
- 12:00–12:30** *Diskussion / Diskusija*
- 13:00** Mittagessen im Restaurant *Lira* / Ručak u restoranu *Lira*
- 15:00–15:15** *Faris Gavrankapetanović, Ismet Cerić, Jasmina Krehić (Bosnia and Herzegovina/Bosna i Hercegovina)*: Decision Making in Medicine between Religious Beliefs and Secularism / Donošenje odluka u medicini između religioznih uvjerenja i sekularizma
- 15:15–15:30** *Karel Turza (Serbia/Srbija)*: Bioethics and Culture: Can Bioethics Contribute to Inter-Cultural Formation? / Bioetika i kultura. Može li bioetika doprineti inter-kulturnoj formaciji?
- 15:30–15:45** *Jasminka Babić-Avdispahić, Tijana Cvjetičanin (Bosnia and Herzegovina/Bosna i Hercegovina)*: In vitro Fertilization, Suffering and Imperative of a Pregnant Body / In vitro fertilizacija, patnja i imperativ trudnog tijela
- 15:45–16:15** *Diskussion / Diskusija*
- 16:15–16:30** *Pause / Pauza*

- 16:30–16:45** *Slobodan Loga* (Bosnia and Herzegovina/Bosna i Hercegovina): The Treatment of Mentally Disturbed People between Religious and Secular Approach – Ethical Dilemmas / Tretman ljudi sa mentalnim smetnjama između religioznog i sekularnog pristupa – Etičke dileme
- 16:45–17:00** *Lilijana Oruč* (Bosnia and Herzegovina/Bosna i Hercegovina): (De)stigmatization of Mentally Ill Persons in the Light of Psychiatric Genetic Research / (De)stigmatizacija mentalno bolesnih osoba u svjetlu psihijatrijskih genetičkih istraživanja
- 17:00–17:15** *Sandra Radenović* (Serbia/Srbija): Communication in Medicine – Methodological Problems and Bioethical Approach / Komunikacija u medicini – metodološki problemi i bioetički pristup
- 17:15–17:45** *Diskussion / Diskusija*
- 17:45–18:00** *Pause / Pauza*
- 18:00–18:15** *Stephan Sellmaier* (Deutschland/Njemačka): Ethik der Konflikte. Über den moralisch angemessenen Umgang mit ethischem Dissens / Etika konflikata. O moralno primjerenom ophođenju sa etičkim disenzusom
- 18:15–18:30** *Borut Ošljaj* (Slowenien/Slovenija): Weltethos und Würde im postsäkularen Kontext. Eine integrativ-bioethische Untersuchung / Svjetski ethos i dostojanstvo u postsekularnom kontekstu. Integrativno-bioetičko istraživanje
- 18:30–18:45** *Damir Smiljanić* (Serbien/Srbija): Welche Weltanschauung liegt der integrativen Bioethik zu Grunde? / Koji pogled na svet leži u osnovi integrativne bioetike?
- 18:45–19:15** *Diskussion / Diskusija*

SAMSTAG, 21. November 2009 /

SUBOTA, 21. XI. 2009.

- 9:00–9:15** *Ljubomir Berberović (Bosnia and Herzegovina/Bosna i Hercegovina): 150-Year-Long Dialogue with Darwinism – New Perspectives / 150 godina dijaloga s darvinizmom – nove perspektive*
- 9:15–9:30** *Hroje Jurić (Kroatien/Hrvatska): Pluriperspektivische und integrative Auseinandersetzung mit dem Begriff des Lebens / Pluriperspektivni i integrativni pristup pojmu života*
- 9:30–9:45** *Marija Todorovska (Macedonia/Makedonija): Integrative Bioethics and Issues of Religion in Multiconfessional Societies / Integrativna bioetika i pitanja religije u multikonfesionalnim društvima*
- 9:45–10:15** *Diskussion / Diskusija*
- 10:15–10:30** *Pause / Pauza*
- 10:30–10:45** *Franjo Topić (Bosnien und Herzegowina/Bosna i Hercegovina): Theologie der Ökologie / Teologija ekologije*
- 10:45–11:00** *Dejan Donev (Macedonia/Makedonija): Why and Where Is (Integrative) Bioethics between Religion and Secularism? / Zašto je i gdje je (integrativna) bioetika između religije i sekularizma?*
- 11:00–11:15** *Marija Selak (Croatia/Hrvatska): God-Man or Man-God? Return to Spirituality as the Foundation of Bioethical Epoch / Bogočovjek ili čovjekobog? Povratak duhovnosti kao zasnivanje bioetičke epohe*
- 11:15–11:45** *Diskussion / Diskusija*

12:00–13:30 *Podiumsdiskussion zur Etablierung des Faches Integrative Bioethik in Europa / Panel-diskusija o etabliranju studijskog smjera Integrativna bioetika u Europi*

Einführungsvortrag / Uvodno predavanje:

Prof. Dr. Walter Schweidler

14:00 Mittagessen im Restaurant *Lira* / Ručak u restoranu *Lira*

Die Vorträge und Diskussionen werden simultan gedolmetscht (Englisch und Deutsch → Bosnisch/Kroatisch/Serbisch; Bosnisch/Kroatisch/Serbisch → Englisch).

Predavanja i diskusije se simultano prevode (engleski i njemački → bosanski/hrvatski/srpski; bosanski/hrvatski/srpski → engleski).

Zusammenfassungen

Sažeci

JASMINKA BABIĆ-AVDISPAHIĆ

*Faculty of Philosophy, University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina /
Filozofski fakultet, Univerzitet u Sarajevu, Bosna i Hercegovina*

TIJANA CVJETIĆANIN

*Center for Interdisciplinary Postgraduate Studies, University of Sarajevo,
Bosnia and Herzegovina /
Centar za interdisciplinarne postdiplomske studije, Univerzitet u Sarajevu,
Bosna i Hercegovina*

IN VITRO FERTILIZATION, SUFFERING AND IMPERATIVE OF A PREGNANT BODY

From the feminist point of view, both religious and secular mainstream bioethics disciplines implicitly or explicitly share a patriarchal gender ideology. The mainstream approaches remain blind to how the development of both biotechnology and concrete biomedical practices contribute to marginalization and invisibility of the woman's body. By contrast, the woman's body presents the locus of many debates on ethical righteousness. Rethinking *in vitro* fertilization, the feminist standpoint raises the following question: if the ideas of autonomy and suffering avoidance are crucial for modern identity, as is the case, what justifies persistence to biomedical practices that are very painful, health endangering and potentially even fatal for the woman. The paper examines autonomy of women's choices as well as the contribution of biotechnologies to the reproduction of patriarchal gender norms. Defining sterility as a (curable) illness, biomedical industry implies that only fertile body is a healthy one thus perpetuating the ideology of motherhood with the imperative of a pregnant body, whereby a new source of suffering gets to be created.

IN VITRO FERTILIZACIJA, PATNJA I IMPERATIV TRUDNOG TIJELA

Sa feminističkog stajališta, *mainstream* bioetikama, kako religijskim tako sekularnim, zajedničko je to što one, implicate ili eksplicite,

zastupaju patrijarhalnu rodnu ideologiju. Koliko razvoj biotehnologija i koliko konkretne biomedicinske prakse doprinose, prije svega, marginalizaciji i nevidljivosti ženskog tijela, ostaje izvan vidokruga *mainstream* pristupa. Ovo je u velikoj suprotnosti sa činjenicom da žensko tijelo predstavlja mjesto većine praksi o čijoj se etičkoj ispravnosti raspravlja. Ponovno promišljajući *in vitro* fertilizaciju, feminističko stajalište postavlja slijedeće pitanje: ako su ideja autonomije i naglasak na izbjegavanju patnje bitni za moderno sopstvo, šta opravdava istrajavanje na biomedicinskim praksama koje su veoma bolne za ženu, većinom opasne po njeno zdravlje, a ponekad i smrtonosne za nju. Tekst istražuje autonomiju ženskih izbora kao i saučesništvo biotehnologija u reprodukciji patrijarhalnih rodni normi. U osnovi definicije sterilnosti kao (izlječive) bolesti, na koju se oslanja biomedicinska industrija, jest postavka da jedino plodno tijelo jest zdravo, čime se ovjekovječava ideologija materinstva i imperativ trudnog tijela. Oblikuje se novi izvor patnje.

LJUBOMIR BERBEROVIĆ

*Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo,
Bosnia and Herzegovina /*

*Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo,
Bosna i Hercegovina*

150-YEAR-LONG DIALOGUE WITH DARWINISM – NEW PERSPECTIVES

Darwinism or the theory of evolution by natural selection presents an all-encompassing theory of nature, uniting the entire exact science of life and serving as a common basis for all scientific attitudes towards the issues of meanings and applications of contemporary biological knowledge. The achievements of biology and biotechnology, without exception created within the theoretical frameworks of Darwinism, are ever more applied in the creation of practical inventions that greatly influence both individual and generic human life. Darwinism inevitably touches upon the field of bioethics, a discipline dealing with the production and application of knowledge about life, living beings and processes.

This year is the 150th anniversary of the publication of Darwin's capital work *On the Origin of Species*. Throughout this time Darwinism has functioned as an exemplary secular side of a debate, the bipolarity of which has however recently been somewhat moderated.

150 GODINA DIJALOGA S DARVINIZMOM – NOVE PERSPEKTIVE

Darvinizam, selekcionistički evolucionizam, odnosno – teorija evolucije putem prirodnog odabiranja, predstavlja sveobuhvatan pogled na prirodu, koji objedinjuje cjelokupnu egzaktnu nauku o životu i predstavlja zajedničku osnovu naučnih stavova prema pitanjima značenja i upotrebe savremenog biološkog znanja. Dostignuća biologije i biotehnologije bez izuzetka nastaju u znaku Darvinove teorije, a brzo se pretvaraju u praktična sredstva od znatnog uticaja na kvalitete individualnog i generičnog ljudskog života. Darvinizam neizbježno dodiru-

je područje bioetike, discipline koja proučava proizvodnju i primjenu znanja o životu, živim bićima i životnim procesima.

Ove godine se navršava stopedeseta godišnjica izlaska Darwinovog kapitalnog djela *O porijeklu vrsta*. Cijelo to vrijeme darvinizam funkcionira kao egzemplarno sekularistička strana u dijalogu čiji se izraziti bipolaritet u posljednje vrijeme narušava.

SULEJMAN BOSTO

*Philosophische Fakultät, Universität Sarajevo, Bosnien und Herzegowina /
Filozofski fakultet, Univerzitet u Sarajevu, Bosna i Hercegovina*

BIOETHIK ALS KOEXISTENZ VERSCHIEDENER PERSPEKTIVEN

Wenn es richtig ist, dass bioethischer Diskurs im Aspekt seiner kritischen Orientierungen als auch im Aspekt seiner wertnormativen Projektionen keine monologischen und keine absoluten Konzepte vertreten kann, dann müssten wir (im Geiste des Konzepts des bioethischen Polyperspektivismus) die soziokulturellen und weltanschaulichen Determinationen (die die bioethische Denkweise mitbestimmen) überlegen. In diesem Sinne liegt die Bioethik zwischen zwei Metaperspektiven, die die bioethische Fragestellung und Beantwortung beeinflussen: zwischen Säkularismus und Religion. Der Autor des Beitrags – der sich auf die Position von Jürgen Habermas, d. h. auf seine Auseinandersetzung mit der Frage der Beziehung zwischen Naturalismus und Religion in der „postsäkularen“ Gesellschaft bezieht – versucht zu zeigen, dass auch bioethisches Denken eine reflexive Fähigkeit entwickeln sollte, die die Geltung der säkularen als auch der religiösen Perspektive ermöglicht, falls dies die Fähigkeit der Selbstreflexion dieser entgegengesetzten Positionen bedeutet. Dies bedeutet zugleich auch die Entwicklung der Fähigkeit zum „Perspektivenaustausch“, die erst unter den Bedingungen einer demokratischen politischen Kultur möglich ist und mit der Fähigkeit zu einem offenen Lernprozess zusammenhängt.

BIOETIKA KAO KOEGZISTENCIJA RAZLIČITIH PERSPEKTIVA

Ako je tačno da bioetički diskurs na strani svog kritičkog usmjerenja kao i na strani svojih vrednosno-normativnih projekcija ne može zastupati ni monološke ni apsolutne koncepte, onda (u duhu koncepta bioetičkog poliperspektivizma) moramo razmišljati o socio-kulturnim i svjetonazornim determinacijama koje suodređuju bioetički način mišljenja. U tom smislu bioetika se nalazi između dvije meta-perspektive

koje utječu na bioetički način postavljanja pitanja i odgovora: između sekularizma i religije. Autor ovog priloga – polazeći od pozicije Jürgena Habermasa i njegove rasprave o odnosu naturalizma i religije u »postsekularnom« društvu – pokušava pokazati da bi i bioetičko mišljenje trebalo razviti reflektivnu sposobnost koja omogućuje važenje i sekularne i religijske perspektive, ukoliko to znači i sposobnost samo-refleksije ovih suprotstavljenih pozicija. To ujedno znači i razvijanje sposobnosti »razmjene perspektiva«, koja je moguća tek u uvjetima demokratske političke kulture kao što zavisi i od sposobnosti otvorenog procesa učenja.

ANTE ČOVIĆ

*Philosophische Fakultät, Universität Zagreb, Kroatien /
Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska*

INTEGRATIVE BIOETHIK UND DER BEGRIFF DER ÜBER-INSTANZ

Sofern der Religionsbegriff des Gottesglaubens in die Wissenschaftssprache zu übersetzen ist, dann handelt es sich dabei sinngemäß um die Aufstellung einer Transzendenzhypothese. Die Fortentwicklung der neuzeitlichen Wissenschaft – und zwar in Richtung des strategisch gestellten Ziels der Naturbeherrschung zugunsten des Menschengeschlechts (Bacon) – führte den strikt wissenschaftlichen Denkfaden zu der Annahme hin, die Hypothese über die Transzendenz sei in der Wissenschaft überflüssig, was im berühmten Dialog zwischen Napoleon und Laplace anekdotenhaft zum Ausdruck gekommen ist. Die These von der Überflüssigkeit der Transzendenzhypothese scheint jedoch auf einem geheimen Stützpunkt begründet zu sein, wobei sie sowohl praktische und geschichtliche als auch theoretische Implikationen enthält, die in voller Klarheit erst in der Endphase des neuzeitlichen Wissenschaftsprojekts zum Vorschein kommen, sobald das programmatische, „dem Menschengeschlecht Nützliche“ als seine Kehrseite „das Menschengeschlecht Bedrohende“ enthüllt. Es hat sich nämlich gezeigt, dass die These von der Überflüssigkeit der Transzendenzhypothese auf einem anderen Glauben, dem an die Absolutheit des menschlichen Wissens, sowie auf einer anderen Hypothese, der von der Erreichbarkeit des absoluten Wissens im Sinne einer endgültigen Abgerundetheit, nichtsdestominder einer Etappenzuverlässigkeit, gründet. Gerade auf diesem Unterbau fußt die Idee des neuzeitlichen Menschen als der obersten Instanz. Nachdem diese Idee jetzt aber für den Menschen als verhängnisvoll entlarvt wurde, scheint fürs erste angebracht zu sein, den die Absolutheit des Wissens postulierenden Unterbau perspektivisch abzubauen und einen pluriperspektivischen Ausbau des Begriffs einer Über-Instanz vorzunehmen, der im Stande sein wird, in sich die Spannung zwischen Religion und Säkularismus einzuebnen. Dazu wäre es angebracht, sowohl im Praktischen als auch im Geschichtlichen eine

neue Trennungslinie zwischen der Übernahme der dem Menschen übergeordneten Instanz und der den Menschen als Höchstinstanz aufstellenden Behauptungen zu ziehen und ein diesbezügliches neues Spannungsfeld aufzubauen, so wie dies im Theoretischen zwischen der pluriperspektivischen Wahrheitsauffassung und der Erklärung des wissenschaftlichen Monoperspektivismus zur alleinigen und vollständigen Wahrheit zu tun ist.

INTEGRATIVNA BIOETIKA I POJAM NADINSTANCIJE

Ako religijski pojam vjere u Boga prevedemo na znanstveni jezik, možemo govoriti o hipotezi o transcendenciji. Napredovanje novovjeka znanosti prema strategijski zadanom cilju ovladavanja prirodom u korist ljudskog roda (Bacon) dovelo je striktno znanstvenu liniju mišljenja do stajališta da je hipoteza o transcendenciji u znanosti suvišna, što je anegdotalno iskazano u poznatom dijalogu Napoleona i Laplacea. No teza o suvišnosti hipoteze o transcendenciji ima svoje prikriveno uporište i sadrži praktičke i povijesne, a onda i teorijske implikacije, koje su se u punoj jasnoći obznanile tek u završnoj fazi projekta novovjekovne znanosti, kada se programski deklarirana »korist za ljudski rod« pokazala u svom naličju kao »opasnost za ljudski rod«. Ispostavilo se, naime, da je teza o suvišnosti hipoteze o transcendenciji imala svoje uporište u jednoj drugoj vjeri – u vjeri u apsolutnost ljudskog znanja – te u jednoj drugoj hipotezi – hipotezi o dostižnost apsolutnog znanja u smislu konačne zaokruženosti, ali i etapne pouzdanosti. Na tom postamentu postavljena je ideja novovjekog čovjeka kao vrhovne instancije. Sada kada se ta ideja pokazala pogubnom za samog čovjeka, potrebno je najprije perspektivno razgraditi postament apsolutnosti znanja i pluriperspektivno izgraditi pojam Nadinancije, koji će u sebi izmiriti napetost između religije i sekularizma. Potrebno je postaviti novu liniju razgraničenja i uspostaviti novo polje napetosti, i to, na praktičnom i povijesnom planu, između prihvaćanja čovjeku nadređene instancije i proglašenja čovjeka vrhovnom instancijom, te, na teorijskom planu, između pluriperspektivnog razumijevanja istine i proglašavanja znanstvenog monoperspektivizma potpunom istinom.

DEJAN DONEV

*Centre for Integrative Bioethics, Kumanovo, Macedonia /
Centar za integrativnu bioetiku, Kumanovo, Makedonija*

WHY AND WHERE IS (INTEGRATIVE) BIOETHICS BETWEEN RELIGION AND SECULARISM?

Present Cultural Conditions and Their Background in Case of Macedonia

In an attempt to answer some basic questions arising from the position of (integrative) bioethics between religion and secularism, this paper discusses the central problem of (integrative) bioethics today, as well as of ethics in general, based on cultural conditions in and background of Macedonia. The discussion will follow several main threads:

- because it is integrative, bioethics must bridge the gap between the obstructing elements that can be found in religion on the one hand and positive and negative consequences arising from secularization on the other, and live up to the perspective in which it can deal with human life in a broader and more precise manner;

- the paper will start from the definition of a ‘human being’ from the perspective of religion (a creature which is a reflection of the One, with the church as a mediator always treating it as a creature, and not as a being) and move on to the definition of a human being as a philosophical and ethical being;

- the paper will continue with accentuating the distinction religion versus faith, and the function of religion as a doctrine versus the politics for installing certain norms, in order to give an answer to the question of whether (integrative) bioethics has its place in the Macedonian scientific sphere, whether it is torn between religion and secularization, and *why*.

ZAŠTO JE I GDJE JE (INTEGRATIVNA) BIOETIKA IZMEĐU RELIGIJE I SEKULARIZMA?

Postojeći kulturni uvjeti i njihova pozadina u slučaju Makedonije

U nastojanju da se odgovori na neka od osnovnih pitanja koja proizlaze iz položaja (integrativne) bioetike između religije i sekularizma, ovo izlaganje tematizira središnji problem današnje (integrativne) bioetike, kao i etike općenito, i to na temelju kulturnih uvjeta u Makedoniji i njihove pozadine. Rasprava će se odvijati u nekoliko glavnih pravaca:

– Budući da je integrativna, bioetika mora premostiti jaz između opstruirajućih elemenata koje se može pronaći u religiji, s jedne strane, te pozitivnih i negativnih konsekvenci sekularizacije, s druge strane, kao što mora steći perspektivu u kojoj se može baviti s ljudskim životom na širi i precizniji način.

– Izlaganje će započeti s definicijom ‘ljudskog bića’ iz perspektive religije (stvorenje koje je refleksija Jednoga, sa crkvom kao medijatom koji tom biću uvijek pristupa kao stvorenju, a ne kao biću), te se nastaviti s definicijom ljudskog bića kao filozofskog i etičkog bića.

– Izlaganje će potom naglasiti razliku između religije i vjere, te funkciju religije kao doktrine nasuprot politici instaliranja određenih normi, kako bi se dao odgovor na pitanje da li (integrativna) bioetika pronalazi svoje mjesto u znanstvenoj sferi u Makedoniji, da li je razapeta između religije i sekularizma, te *zašto* je tome tako.

FARIS GAVRANKAPETANOVIĆ, ISMET CERIĆ, JASMINA KREHIĆ
*Clinical Centre, University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina /
Klinički centar, Univerzitet u Sarajevu, Bosna i Hercegovina*

DECISION MAKING IN MEDICINE BETWEEN RELIGIOUS BELIEFS AND SECULARISM

In their everyday work physicians and other medical staff find themselves in situations when they have to make serious decisions impacting the welfare of their patients. Sometimes patients' religious beliefs or family influence complicate the decision making process, but sometimes religion can be a facilitating factor. There are numerous examples in every religion of patients or their families refusing medical treatment suggested by a physician because of their religious beliefs. However, there are examples of devoted belief in God relieving the suffering or even leading to recovery of a patient. Physicians and other medical staff are not only health workers – they also have to understand patients' spiritual needs as well as law regulations and health insurance policy. A lot of effort has been invested and a lot of progress achieved in recent years, for example, in the field of bloodless medicine and surgery.

DONOŠENJE ODLUKA U MEDICINI IZMEĐU RELIGIOZNIH UVJERENJA I SEKULARIZMA

U svom svakodnevnom radu ljekari i drugo medicinsko osoblje nalaze se u situacijama da moraju donositi ozbiljne odluke koje utiču na dobrobit njihovih pacijenata. Ponekad religiozna uvjerenja pacijenata ili uticaj porodice kompliciraju proces donošenja odluka, ali ponekad ga religija može olakšati. U svakoj religiji postoje brojni primjeri pacijenata ili njihovih porodica koje zbog svojih religioznih uvjerenja odbijaju medicinski tretman sugeriran od strane ljekara. Međutim, postoje i primjeri posvećene vjere u Boga koja olakšava patnju ili čak vodi do ozdravljenja pacijenta. Ljekari i drugo medicinsko osoblje nisu samo zdravstveni radnici – oni moraju da razumiju i pacijentove duhovne potrebe, kao i pravnu regulaciju i politiku zdravstvenog osiguranja. Posljednjih godina je u to uloženo mnogo truda i postignut je veliki napredak, npr. u području beskrvne medicine i hirurgije.

HRVOJE JURIĆ

*Philosophische Fakultät, Universität Zagreb, Kroatien /
Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska*

PLURIPERSPEKTIVISCHE UND INTEGRATIVE AUSEINANDERSETZUNG MIT DEM BEGRIFF DES LEBENS

Was Pluriperspektivität und Integrativität in puncto Bioethik bedeuten, wird bereits an der Auseinandersetzung mit dem Grundbegriff der Bioethik erkennbar – dem Begriff des *Lebens*. Da weder die Multidimensionalität noch die Gänze des Lebens – falls der Reduktionismus irgendeiner Art mitspielt – sich erfassen lassen, fordert die Diskussion über den Lebensbegriff die Einschließung unterschiedlicher wissenschaftlicher und nicht-wissenschaftlicher Perspektiven sowie deren dialogische Vermittlung.

Ein treffendes Beispiel dafür ist die Philosophie des Lebens Hans Jonas', in deren Mittelpunkt die ethisch konnotierte Philosophie der Natur liegt, die einerseits Errungenschaften der Naturwissenschaften berücksichtigt, andererseits jedoch den Weg zu den „metaphysischen Vermutungen“, bzw. theologischen, ja sogar mythologischen Spekulationen bahnt.

Dem auf der Spur bemühe ich mich in diesem Vortrag darzulegen, auf welche Weise die Synergie der evolutionistisch-biologischen, teleologisch-philosophischen sowie religiös-theologischen Auseinandersetzung zur Aufdeckung des Lebensbegriffs bzw. Gründung der integrativen Ethik des Lebens beiträgt, welche auf der Achtung vor dem Leben und der Verantwortung für das Leben beruht, mag es sich um „Heiligkeit“, „Unantastbarkeit“ oder „Würde“ des Lebens handeln.

PLURIPERSPEKTIVNI I INTEGRATIVNI PRISTUP POJMU ŽIVOTA

Što znači pluriperspektivnost i integrativnost u bioetici pokazuje se već u pristupu temeljnom pojmu bioetike, pojmu *života*. Budući da se ni multidimenzionalnost ni cjelinu života ne može sagledati ukoliko je u igri redukcionizam bilo koje vrste, rasprava o pojmu života zahtijeva

uključivanje različitih znanstvenih i ne-znanstvenih perspektiva, te njihovo dijaloško posredovanje.

Dobar primjer za to je filozofija života Hansa Jonasa, u čijem je središtu etički konotirana filozofija prirode, koja s jedne strane uzima u obzir rezultate prirodnih znanosti, dok s druge strane otvara put za »metafizičke slutnje«, odnosno teološke, pa čak i mitološke spekulacije.

Na tom tragu, u ovom ću predavanju nastojati pokazati na koji način sinergija evolucionističko-biološkog, teleološko-filozofskog i religiozno-teološkog pristupa doprinosi raskrivanju pojma života, odnosno utemeljenju integrativne etike života, koja počiva na poštovanju života i odgovornosti za život, bez obzira na to govori li se o »svetosti«, »nepovredivosti« ili »dostojanstvu« života.

VALENTINA KANEVA

*Faculty of Philosophy, St. Kliment Ohridski University of Sofia, Bulgaria /
Filozofski fakultet, Sveučilište Sv. Klimenta Ohridskog, Sofija, Bugarska*

RELIGIOUS CONDEMNATION OF ABORTION, PUBLIC DEBATE AND PROBLEMS OF PUBLIC POLICIES

The problem of abortion has since the 1960s and the 1970s been among the most important problems in bioethical discussions in the United States and the Western European countries. These discussions reveal the clash of opposed sides that are impossible to reconcile. They have in many countries resulted in the abolition of the legal abortion ban, greatly also due to the active role of civil rights movements. However, the change of legal regulations does not automatically mark the solution of a moral controversy.

Different positions have been developed in the last decades concerning the debate, without any position being able to impose its arguments to others. According to some philosophers, the problem of abortion is an example of an irresolvable moral problem. The problem raises questions related to the very search for a uniquely right answer. It is not by accident that the so-called “common morality”, to which many philosophers refer, contains no categorical answers and is much more flexible to these issues. Alternatively, the problem of abortion is a religious one, because it concerns deep beliefs, attitudes to life and death, etc. In the public sphere, all presented positions are under pressure to formulate their arguments in the face of real problems and to try to convince people in their rightness. Religious positions are thereby greatly challenged.

This paper focuses on the public debate in Bulgaria, where the problem of abortion is, if we take statistical data into account, a serious social problem. Nevertheless, it would be an exaggeration to claim that there is an active public debate. Different positions are sporadically expressed by representatives of the Orthodox Church, medical professionals, NGOs and state institutions. My aim is to examine some difficulties concerning the defense of the Christian position.

RELIGIJSKA OSUDA ABORTUSA, JAVNA DEBATA I PROBLEMI JAVNIH POLITIKA

Problem abortusa je od šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća bio među najvažnijim problemima u bioetičkoj raspravi u Sjedinjenim Američkim Državama i zemljama Zapadne Europe. Ove su rasprave otkrivale da je nemoguće pomiriti strane suprotstavljene u sukobu. One su također rezultirale ukidanjem zakonske zabrane abortusa u mnogim zemljama, ponajviše zahvaljujući aktivnoj ulozi pokreta za ljudska prava. Međutim, promjena zakonske regulacije ne predstavlja automatski i rješenje moralnog spora.

U okviru ove debate su se tokom posljednjih nekoliko desetljeća razvile različite pozicije, a da se pritom nije razvila i neka pozicija koja bi bila u stanju da nametne svoje argumente drugima. Prema nekim filozofima, problem abortusa je primjer nerješivog moralnog problema. Ovaj nam problem ispostavlja pitanja koja se odnose na samu potragu za jedinstveno ispravnim odgovorom. Nije slučajno da tzv. »zajednička moralnost«, na koju se referiraju mnogi filozofi, ne sadrži kategoričke odgovore, te da je mnogo fleksibilnija prema ovim pitanjima. Alternativno, problem abortusa je religijski problem, jer se tiče dubokih uvjerenja, stavova prema životu i smrti, itd. U javnoj se sferi od svih navedenih pozicija zahtijeva da formuliraju svoje argumente s obzirom na stvarne probleme i da pokušaju uvjeriti ljude u svoju ispravnost. Religiozne pozicije se pritom nalaze pred velikim izazovima.

Ovo se izlaganje fokusira na javnu debatu u Bugarskoj, gdje je problem abortusa, uzmemo li u obzir statističke podatke, ozbiljan socijalni problem. No, bilo bi pretjerano tvrditi da se vodi aktivna javna debata. Različite pozicije sporadično izražavaju predstavnici Pravoslavne crkve, medicinski stručnjaci, nevladine organizacije i državne institucije. Moj je cilj da istražim neke poteškoće vezane uz obranu kršćanske pozicije.

UTE KRUSE-EBELING

*Institut für Philosophie und Politikwissenschaft, Technische Universität
Dortmund, Deutschland /*

*Institut za filozofiju i politologiju, Tehničko sveučilište u Dortmundu,
Njemačka*

FRAGEN VON LEBEN UND TOD – EINIGE ANMERKUNGEN ZUM BIOETHISCHEN DISKURS IN DEUTSCHLAND

Im Bereich des bioethischen Diskurses betreffen zwei der besonders sensiblen, öffentlich breit – und hitzig – diskutierten Fragestellungen den Umgang mit menschlichem Leben an seinem Anfang und an seinem Ende: Streit gibt es u.a. über Fragen der Abtreibung und der pränatalen Selektion wie auch über Fragen der Sterbehilfe. Die unterschiedlichen Lager der jeweiligen Befürworter und Gegner etwa der Abtreibung und Sterbehilfe scheinen weitgehend unversöhnlich. Ziel des Vortrags ist es, einerseits einige der bestehenden Konfliktlinien aufzuzeigen und andererseits zu zeigen, dass der Streit nicht, wie nicht selten postuliert, entlang klarer philosophischer Lager (z.B. deontologische vs. konsequentialistische Ansätze), sondern häufig quer zu diesen verläuft. In diesem Kontext soll auch kritisch gefragt werden, ob ein pluriperspektivischer Ansatz im Rahmen solcher „aufgeheizten“ Diskurse einen Beitrag zur Konfliktbewältigung leisten kann.

PITANJA ŽIVOTA I SMRTI – NEKOLIKO NAPOMENA O BIOETIČKOM DISKURSU U NJEMAČKOJ

U području bioetičkog diskursa nalazimo dva posebno osjetljiva, u javnosti naširoko – i žustro – diskutirana pitanja koja se tiču ophođenja s ljudskim životom na njegovom početku i njegovom kraju: među ostalim, postoji prijepor oko pitanja abortusa i prenatalne selekcije, kao i oko pitanja eutanazije. Različiti tabori, npr. zagovornika i protivnika abortusa i eutanazije, čine se dalekosežno nepomirljivima. Cilj ovog izlaganja je, s jedne strane, da ukaže na neke od postojećih linija kon-

flikta, a s druge strane, da pokaže da se spor ne odvija, kako se to nerijetko postulira, s obzirom na jasnu svrstanost u jedan filozofski tabor (npr. deontološki pristup nasuprot konzekvencijalističkom pristupu), nego često i unutar njega. U ovom kontekstu se također treba kritički zapitati da li jedan pluriperspektivistički pristup u okviru tako »zagrijanog« diskursa može doprinijeti rješavanju konflikta.

SLOBODAN LOGA

*Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo,
Bosnia and Herzegovina /
Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo,
Bosna i Hercegovina*

**THE TREATMENT OF MENTALLY DISTURBED PEOPLE
BETWEEN RELIGIOUS AND SECULAR APPROACH –
ETHICAL DILEMMAS**

The treatment of mentally disturbed people has evolved from very harsh methods such as the application of purgatives, bloodletting, beatings, and cold baths in ancient times in Europe, as described by Celsius (1st Century B.C.), to more moderate methods of treatment (Soranus, 1st and 2nd Century B.C.), in which the respect for the patient, relative freedom of movement and appropriateness of conduct are presumed.

The Middle Ages knew no prosperity in medicine, especially concerning the treatment of mentally disturbed patients. Treatment was mostly in the hands of religious officials, and depended on one's religious affiliation. Islam practiced a humane treatment of patients. Muslims believed that mental patients were favourites of God, and that an insane person could convey the message of truth. The Jewish tradition, as specified in the Talmud, regarded mental patients as victims of illness, not as possessed by evil forces. Even though Christianity set grounds for human rights of the mentally disturbed, the practice of the officials led towards abusing patients.

Psychiatry came to be recognized as a separate medical specialty in the nineteenth century.

The French Revolution changed the mode of treatment of mental patients in the West. Philippe Pinel removed the chains by which mental patients were restrained. Two centuries after the Revolution, the concept of a mental hospital was on the rise, and significant improvements in care of patients came as a result. Ethical principles within medicine got to be declared in the nineteenth century. In the twentieth century, psychiatry and allied medical disciplines changed the focus of

their interest from long-term care of the patient towards finding effective ways of treatment.

The most important ethical issues in psychiatry nowadays are the following:

- maintaining patients' trust and preserving medical secrets;
- psychiatric diagnosis can be manifested in the society as a discrimination, punishment, wrong diagnosis, stigma, etc;
- examination in psychotherapy, to which informed consent is usually not applied;
- biological treatment in psychiatry (psychosurgery, electroconvulsive therapy, etc.), which often leads to a change in the structure of a patient's personality;
- child psychiatry, which leaves a lifelong stigma;
- especially in case of older patients, conflicts of interest between the family and the patient may arise;
- forensic psychiatry, which definitely neglects the ethical values of trust;
- suicide, which often leads a psychiatrist into a dilemma whether to intervene or not.

The progress of technology, medicine, and psychiatry will open new ethical issues and influence further course of research in all aspects of mental disorders.

Despite numerous scientific discoveries and achievements in psychiatry, even now, in the early 21st Century, some explanations for mental illnesses appear as assumptions. Exorcism is practiced in many countries as the solution to the so-called demon-obsessed people and not only as one of the methods of religious treatment of mental patients. However, there are no scientific studies or documented reports on the outcomes of treatments. In spite of that, some doctors and psychiatrists have accepted religious opinion in their medical practice.

TRETMAN LJUDI SA MENTALNIM SMETNJAMA IZMEĐU RELIGIOZNOG I SEKULARNOG PRISTUPA – ETIČKE DILEME

Tretman ljudi sa mentalnim smetnjama evoluirao je od veoma grubih metoda kao što su primjena purgativa, puštanje krvi, batine i hladne kupke u antičko vrijeme u Evropi, koje opisuje Celzije (1. vijek p.n.e.), do umjerenijih metoda tretiranja (Soran, 1. i 2. vijek p.n.e.), gdje se pretpostavlja poštivanje pacijenta, relativna sloboda kretanja i primjerenost ponašanje.

U srednjem vijeku nema napredovanja u medicini, posebno s obzirom na tretman pacijenata sa mentalnim smetnjama. Tretman je bio prvenstveno u rukama religijskih službenika i zavisio je od nečije religiozne pripadnosti. Islam je praktikovao humani tretman pacijenata. Muslimani su vjerovali da su mentalni pacijenti Božji miljenici i da je umobolna osoba u stanju da donese poruku istine. Jevrejska tradicija, kako je navedeno u Talmudu, na mentalne pacijente gleda kao na žrtve bolesti, a ne kao da su opsjednuti snagama zla. Iako je hrišćanstvo postavilo temelje za ljudska prava osoba sa mentalnim smetnjama, službena praksa je vodila zlostavljanju pacijenata.

Psihijatrija je priznata kao zasebna medicinska specijalizacija u 19. vijeku.

Francuska revolucija je promijenila način tretiranja mentalnih pacijenata na Zapadu. Philippe Pinel je uklonio lance kojima su bili okovani mentalni pacijenti. Dva vijeka nakon Revolucije, koncept mentalne bolnice bio je u usponu, a rezultat toga su bila poboljšanja u brizi za pacijente. Etički principi u medicini deklarirani su u 19. vijeku. U 20. vijeku su psihijatrija i srodne medicinske discipline pomjerile fokus svog interesa sa dugotrajne brige oko pacijenta na pronalaženje efektivnih načina tretmana.

Najvažnija etička pitanja u današnjoj psihijatriji su sljedeća:

- zadržavanje pacijentovog povjerenja i čuvanje medicinske tajne;
- psihijatrijska dijagnoza se u društvu može manifestovati kao diskriminacija, kažnjavanje, pogrešna dijagnoza, stigma itd.;
- ispitivanje u psihoterapiji, u kojem se obično ne primjenjuje informisani pristanak;

- biološki tretman u psihijatriji (psihohirurgija; elektrokonvulzivna terapija itd.), koji često dovodi do promjene strukture ličnosti pacijenta;
- dječja psihijatrija, koja stvara cjeloživotnu stigmiju;
- posebno u slučaju starijih pacijenata mogu se pojaviti konflikti između porodice i pacijenta;
- forenzička psihijatrija, koja definitivno negira etičke vrijednosti povjerenja;
- samoubistvo, koje često dovodi psihijatra pred dilemu da li da interveniše ili ne.

Napredak tehnologije, medicine i psihijatrije otvoriće nova etička pitanja i dalje uticati na pravac istraživanja u svim aspektima mentalnih poremećaja.

Uprkos brojnim naučnim otkrićima i uspjesima u psihijatriji, čak i danas, na početku 21. vijeka, objašnjenja mentalnih bolesti pojavljuju se u formi nagađanja. U mnogim zemljama se praktikuje egzorcizam kao rješenje za ljude koje se smatra opsjednutim demonima, a ne samo kao jedan od metoda religioznog tretmana mentalnih pacijenata. Međutim, nema naučnih studija i dokumentovanih izvještaja o rezultatima tih tretmana. Uprkos tome, neki ljekari i psihijatri u svojoj medicinskoj praksi prihvataju religiozno mišljenje.

LILIJANA ORUČ

*Clinical Centre, University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina /
Klinički centar, Univerzitet u Sarajevu, Bosna i Hercegovina*

(DE)STIGMATIZATION OF MENTALLY ILL PERSONS IN THE LIGHT OF PSYCHIATRIC GENETIC RESEARCH

Stigmatization presents general social reaction toward individuals or a group of individuals based on characteristics specific for that group. Stigmatized and discriminated individuals are considered less worthy on the basis of some apprehensions, ideologies and questionable “theories”.

The history of humankind is marked by the processes of stigmatization and discrimination based on race, nation, religion, social status, sexual orientation, and somatic and mental disorders. Accordingly, stigma is in no particular way connected only with mental disorders, although stigmatization due to a mental disorder is certainly more distinctive and rigid than other kinds of discrimination. It is a fact well known that in the contemporary world any individual or group with mental disorder or abnormal behaviour is claimed to be irresponsible, dangerous and/or helpless, which results in stigmatization and exclusion from social community. Regardless of the fact that psychiatry develops as both a scientific discipline and a practical medical skill, there are many indicators pointing to the aggravated situation in mentally ill person stigmatization. Genetic investigations are in the focus of modern psychiatric science because of their ability to both improve diagnostics and treatment of serious disabling mental disorders on one side, and decrease stigmatization and discrimination on the other. This paper tries to explain all possibilities, advances, weaknesses, and dangers implied in the conduct of compulsive modern genetic investigations.

(DE)STIGMATIZACIJA MENTALNO BOLESNIH OSOBA U SVJETLU PSIHIJATRIJSKIH GENETIČKIH ISTRAŽIVANJA

Stigmatizacija predstavlja opću društvenu reakciju na individue ili grupe individua, koja je zasnovana na karakteristikama specifičnim za

tu grupu. Stigmatizirane i diskriminirane individue smatra se manje vrijednima na temelju nekih predstava, ideologija i upitnih »teorija«.

Historija čovječanstva je obilježena procesom stigmatizacije i diskriminacije na temelju rase, nacije, religije, društvenog statusa, seksualne orijentacije i tjelesnih i mentalnih poremećaja. Prema tome, stigma nije na poseban način povezana samo sa mentalnim poremećajima, iako je stigmatizacija zbog mentalnog poremećaja sigurno izrazitija i rigidnija nego druge vrste diskriminacije. Dobro je poznata činjenica da se u današnjem svijetu svaku individuu ili grupu s mentalnim poremećajem ili abnormalnim ponašanjem optužuje da je neodgovorna, opasna i/ili bespomoćna, što rezultira stigmatizacijom i isključivanjem iz društvene zajednice. Bez obzira na činjenicu da se psihijatrija razvija i kao znanstvena disciplina i kao praktična medicinska vještina, mnogi indikatori ukazuju na pogoršanje situacije sa stigmatizacijom mentalno bolesnih osoba. Genetička istraživanja su u fokusu moderne psihijatrijske znanosti zato što su u mogućnosti da unaprijede dijagnostiku i tretman ozbiljnih mentalnih poremećaja, sa jedne strane, a umanje stigmatizaciju i diskriminaciju, sa druge strane. Ovo izlaganje želi objasniti sve mogućnosti, napredovanja, slabosti i opasnosti implicirane u provođenju propulzivnih modernih genetičkih istraživanja.

BORUT OŠLAJ

*Philosophische Fakultät, Universität Ljubljana, Slowenien /
Filozofski fakultet, Sveučilište u Ljubljani, Slovenija*

**WELTETHOS UND WÜRDE
IM POSTSÄKULAREN KONTEXT**

Eine integrativ-bioethische Untersuchung

Im Beitrag wird systematisch der Frage nachgegangen, inwieweit die starre Dichotomie zwischen Religion und Säkularismus den geistigen Konturen und Forderungen des 21. Jahrhundert angemessen und angesichts der neuesten religiösen Transformationen überhaupt noch sinnvoll ist. Dabei wird in einer kritischen Anlehnung an Hans Küngs Weltethosbegriff und seiner Weiterführung gezeigt, dass er eine erstaunliche Nähe nicht nur zum aufklärerischen Würdebegriff, sondern zugleich auch zur religiösen Vorstellung einer Gottebenbildlichkeit des Menschen aufweist, womit er im Sinne einer neutral-regulativen Wertbasis zwischen beiden Weltanschauungen – und nicht nur innerhalb der Religionen selbst – eine mögliche produktive Vermittlungsrolle einnehmen könnte. Durch die kurze Darstellung der Weltreligionen angesichts ihrer Humanität fördernden Ressourcen wird schließlich die These vertreten, dass sich Weltethos gerade innerhalb einer integrativ angelegten Bioethik sehr produktiv und einer neuen ökologischen Paradigma gemäß sinnvoll weiterentwickeln lässt in Richtung eines wertneutralen und im seinen Wirkungspotential sehr breiten Lebensethos. Letzteres eröffnet Möglichkeiten nicht nur für die Vertiefung, sondern zugleich auch für eine inhaltliche Präzisierung sowohl des Weltethos- einerseits, als auch des Würdebegriffs andererseits und damit die Trivialitäten des Küngschen Weltethosbegriffs hinter sich lässt. Angesichts der Differenzen zwischen religiöser und säkularer Weltanschauung eröffnet sich damit eine neue, integrativere Perspektive.

SVJETSKI ETHOS I DOSTOJANSTVO U POSTSEKULARNOM KONTEKSTU

Integrativno-bioetičko istraživanje

U ovom se radu sistematski pristupa pitanju u kojoj je mjeri kruta dihotomija između religije i sekularizma primjerena duhovnim konturama i izazovima 21. stoljeća i koliko je ona, s obzirom na najnovije transformacije religije, uopće još smisljena. Pritom se, kritički se oslanjajući na pojam svjetskog ethosa Hansa Künga i njegovo razvijanje, pokazuje da je on zapanjujuće blizak ne samo s prosvjetiteljskim pojmom dostojanstva, nego i s religioznom predodžbom stvorenosti čovjeka na sliku Božju, pri čemu bi, u smislu neutralno-regulativne vrijednosne baze, mogao imati potencijalno produktivnu ulogu posrednika između ova dva svjetonazora, a ne tek unutar samih religija. Kroz kratki prikaz svjetskih religija s obzirom na njihove humanističke resurse naposljetku se zastupa teza da se svjetski ethos može – vrlo produktivno i primjereno novoj ekološkoj paradigmi – smisleno dalje razvijati upravo u integrativno zasnovanoj bioetici, i to u pravcu vrijednosno neutralnog i u svom djelatnom potencijalu vrlo širokog ethosa života. Potonje otvara mogućnost ne samo za produbljivanje, nego i za sadržajno preciziranje kako pojma svjetskog ethosa, s jedne strane, tako i pojma dostojanstva, s druge strane, čime se omogućuje i izbjegavanje trivijalnosti Küngovog pojma svjetskog ethosa. S obzirom na razlike između religioznog i sekularnog svjetonazora, time se otvara jedna nova, integrativnija perspektiva.

MILENKO A. PEROVIĆ

*Faculty of Philosophy, University of Novi Sad, Serbia /
Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija*

THE PHILOSOPHICAL NOTION OF DEATH

Based on the effort to reconstruct the dominant *topoi* within traditional philosophical debates on the phenomenon of death, the author strives to show historical phenomenology of philosophical understanding of death. The paper relies mainly on European intellectual tradition. However, it clings to its basic intent: to use this examination of fundamental ideas and notions of death (history of philosophical conceptions of death) to raise our contemporary awareness of different bioethical dimensions of death and dying.

FILOZOFSKI POJAM SMRTI

Rekonstrukcijom osnovnih toposa filozofske građe u kojima se raspravlja o razumijevanju fenomena smrti autor nastoji predočiti povijesnu fenomenologiju filozofskog poimanja smrti. Nacrt te fenomenologije crpljen je u prvom redu iz evropske duhovne tradicije, s osnovnom namjerom da se izlaganje presjeka osnovnih ideja, shvatanja i odredbi smrti, kao povijest poimanja smrti u filozofiji, stavi u funkciju naše bolje suvremene osviještenosti o različitim bioetičkim dimenzijama smrti i umiranja

SANDRA RADENOVIĆ

*School of Medicine, University of Belgrade, Serbia /
Medicinski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Srbija*

COMMUNICATION IN MEDICINE – METHODOLOGICAL PROBLEMS AND BIOETHICAL APPROACH

Certain methodological problems are arising from analysis of the relationship *physician–patient*. This relationship is a crucial issue within the communication in medicine and communication in broader sense. Regarding that, there is an essential difference between the two groups (i.e., group of patients and group of physicians). On the one side, the group of patients is, we may say, heterogeneous (every patient is an individual *sui generis* with its own medical/social/cultural background); on the other side, group of medical professionals/physicians is mostly homogeneous (owing to their own professional principles and, of course, principles of medical ethics that they are obliged to obey). In the draft of our research, we are going to separate the fear of disease and/or death, and unquestionable (*a priori*) authority of the “white coat”, as common denominators within the heterogeneity of the group of patients. But, it is not the end of our analysis, because we also consider contemporary Serbian society and its values, moral(s), processes of sociocide and moralocide, presence of social and ethnic distance, etc. Finally, we suggest the integrative bioethical approach to the analysis of the relationship *patient–physician*.

KOMUNIKACIJA U MEDICINI – METODOLOŠKI PROBLEMI I BIOE TIČKI PRISTUP

Izvesni metodološki problemi se pojavljuju prilikom analize odnosa *lekar–pacijent*. Ovaj odnos je krucijalan u oblasti komunikacije u medicini, te u oblasti komunikacije u širem smislu. S obzirom na to, pravimo bitnu razliku između dve grupe – grupe pacijenata i grupe lekara. Sa jedne strane, možemo reći da je grupa pacijenata *heterogena* (svaki pacijent je individua *sui generis* sa svojim medicinskim/socijalnim/kulturnim *backgroundom*); sa druge strane, grupa medicinskih pro-

fesionalaca je mahom *homogena* (medicinski profesionalci poseduju sopstvene profesionalne principe i nadasve, principe medicinske etike kojima moraju da se povinuju). U skici našeg istraživanja, izdvojicemo strah od bolesti i/ili smrti i neupitni apriorni autoritet »belog mantila« kao zajedničke imenioce za heterogenu grupu pacijenata. Ali time ne završavamo našu analizu, jer takode razmatramo savremeno srbijansko društvo i njegove vrednosti, moral(e), sociocidne i moralocidne procese, prisustvo socijalne i etničke distance itd. Najzad, predlažemo pristup *integrativne bioetike* u analizi odnosa *medicinski profesionalac–pacijent*.

WALTER SCHWEIDLER

Philosophisch-Pädagogische Fakultät, Katholische Universität Eichstätt-Ingolstadt, Deutschland /

Filozofsko-pedagoški fakultet, Katoličko sveučilište Eichstätt-Ingolstadt, Njemačka

WAS IST EINE KULTUR DES LEBENS?

Zur christlichen Sicht der Verbindung von Ethik und Kultur

Papst Johannes Paul II. hat in seinen großen ethischen Enzykliken, insbesondere *Evangelium Vitae*, den Grundkonflikt der Gegenwart auf die Formel gebracht, daß wir im Kampf zwischen einer Kultur des Lebens und einer Kultur des Todes stehen. Die Begründung dafür ist sowohl theologisch als auch philosophisch: Unter Berufung auf das alle Menschen, ob religiös oder nicht, miteinander verbindende „natürliche Gesetz“ (die *lex naturalis*) wird die rechtliche Tolerierung von Abtreibung, Kindestötung und Euthanasie als eine Strategie kritisiert, mit welcher die Demokratie ihre eigene Legitimationsbasis zu vernichten droht. Interessant für die spezifisch christliche Position in dem so skizzierten Streit ist aber vor allem die Konsequenz, die der Papst für das Selbstverständnis der (katholischen) Kirche zieht: Der Einsatz für die Kultur des Lebens ist nicht eine Art des politischen Engagements, sondern gehört in den innersten Kern der Entfaltung der eigenen Identität der Kirche, die für sich beansprucht, die ganze Menschheit zu repräsentieren. An der Wahrung der Einheit der Menschheit und ihrer kulturellen Bedingungen hängt demnach das Überleben und der Daseinssinn der Kirche selbst. Diese Position wirft bedeutsame Folgerungen auf, bis hin zu der Frage des christlichen Widerstands gegen einen Staat, der seine Gesetzgebung nicht in den Dienst einer „Kultur des Lebens“ stellt.

ŠTO JE TO KULTURA ŽIVOTA?

O kršćanskom pogledu na povezanost etike i kulture

Papa Ivan Pavao II. je u svojim velikim etičkim enciklikama, a naročito u *Evangelium vitae*, temeljni konflikt današnjice sveo na for-

mulu prema kojoj se nalazimo u borbi između kulture života i kulture smrti. Osnova toga je kako teološka tako i filozofska: pozivanjem na »prirodni zakon« (*lex naturalis*) koji povezuje sve ljude, bilo da su religiozni ili nisu, pravno toleriranje abortusa, čedomorstva i eutanazije kritizira se kao strategija s kojom demokracija dolazi u opasnost da uništi svoju vlastitu legitimacijsku bazu. U ovako skiciranom sukobu je za specifično kršćansku poziciju zanimljiva prvenstveno konsekvenca koju je Papa izvukao s obzirom na samorazumijevanje (katoličke) Crkve: zalaganje za kulturu života nije neka vrsta političkog angažmana, nego spada u samu srž razvijanja vlastitog identiteta Crkve koja hoće reprezentirati čitavo čovječanstvo. Prema tome, o očuvanju jedinstva čovječanstva i njegovih kulturnih uvjeta ovisi preživljavanje i smisao opstanka same Crkve. Iz te pozicije proizlaze značajni zaključci, sve do pitanja o kršćanskom otporu državi koja svoje zakonodavstvo ne stavlja u službu »kulture života«.

MARIJA SELAK

*Faculty of Philosophy, University of Zagreb, Croatia /
Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska*

GOD-MAN OR MAN-GOD?

Return to Spirituality as the Foundation of Bioethical Epoch

Nikolai A. Berdyayev bases the plot of tragic human destiny on the relationship between two kinds of revelation, the revelation of God to man and the revelation of man to God. The entire tragedy of existence is the tragedy of an inner relation between man and God, birth of God in man and birth of man in God. Man-god stands opposed to God-man— not as neutral man, but as man who has put himself/herself in God's place. Karl Löwith questions the philosophy of history making the notion of the world the central issue of his philosophy. According to Löwith, world can be comprehended only in relation to God and man, while the world history is a manifestation of changes in that relation. In contemporary, anthropo-cosmological stage, God is pushed out of the God-world-man trinity, argues Löwith. Although this is a stage of atheism, taking into consideration the rise of man's power of creation (i.e. penetrating and being able to change the nature of all living beings including himself), God is now inside of man. This is not in the harmonical sense, as God pervaded the entire world in the anthropo-theological stage, but in the sense that man deems himself God. This paper will examine the turning point in the history of world in which man, executing the "knowledge is power" paradigm, appears as the only maker of himself and therefore of the future. Examination will be based on the theoretical background of Löwith's philosophy of world and Berdyayev's comprehension of history through two kinds of revelation, revelation of God to man and revelation of man to God. The turn of epochs and bioethical epoch based on the "knowledge is responsibility" paradigm is suggested as an alternative to this extension of the current epoch. Encouragement to contemplate bioethical epoch can be found in Berdyayev's foreseeing of the "new middle ages" as an epoch of spiritual rebirth in which religion once again becomes the all-defining question.

BOGOČOVJEK ILI ČOVJEKOBOG?

Povratak duhovnosti kao zasnivanje bioetičke epohe

Nikolaj A. Berdjajev postavlja zaplet u tragediji ljudske sudbine na odnos dviju vrsta objava, objave Boga čovjeku i objave čovjeka Bogu. Sva tragedija postojanja tragedija je unutarnjeg odnosa između čovjeka i Boga, rođenja Boga u čovjeku i čovjeka u Bogu. *Bogočovjeku* nasuprot stoji *čovjekobog* – ne neutralni čovjek, nego čovjek koji je sebe postavio na mjesto Boga. Karl Löwith dovodi u pitanje filozofiju povijesti i kao središnju kategoriju svoga mišljenja uzima pojam *svijeta*. Prema Löwithu svijet se može pojmiti samo u suodnosu s Bogom i čovjekom, dok je svjetska povijest samo očitovanje mijena u tom odnosu. U sadašnjoj, *antropokozmološkoj etapi*, Bog je istisnut iz trojednoga odnosa, smatra Löwith. Iako je riječ o etapi ateizma, uzimajući u obzir uzlet ljudske stvaralačke moći (u smislu zadiranja i mogućnosti mijenjanja prirode svih živih organizama i sebe samoga), Bog se sada nalazi u čovjeku, ali ne u harmonijskom smislu, kao što je u antropoteološkoj fazi prožimao sav svijet, već u smislu da *čovjek sebe smatra Bogom*. U ovom će se radu – na teorijskoj pozadini Löwithove filozofije svijeta, jednako kao i na tragu Berdjajevljeva promatranja povijesti kroz dvije vrste objava, objave Boga čovjeku i objave čovjeka Bogu – promotriti prijelomna točka u povijesti svijeta u kojoj se čovjek, dovodeći do krajnjih konsekvenci paradigmu *znanja kao moći*, pojavljuje kao (uskoro) jedini tvorac samoga sebe, a time i budućnosti. Kao alternativa takvom produžavanju sadašnje epohe, zasnovane na *paradigmi znanja kao moći*, ispostavlja se prijelom epoha i prijelaz u bioetičku epohu, koja se zasniva na *paradigmi znanja kao odgovornosti*. Poticaj za promišljanje bioetičke epohe u smislu povratka duhovnosti može se naći u Berdjajevljevoj najavi dolaska »novog srednjovjekovlja« kao epohe duhovnog preporoda u kojem će religija opet postati sveopće, sveodređujuće pitanje.

STEPHAN SELLMAIER

*Fakultät für Philosophie, Wissenschaftstheorie und Religionswissenschaft,
Ludwig-Maximilians-Universität München, Deutschland /
Fakultet za filozofiju, teoriju znanosti i znanost o religiji, Sveučilište
Ludwig-Maximilian u Münchenu, Njemačka*

ETHIK DER KONFLIKTE

Über den moralisch angemessenen Umgang mit ethischem Dissens

Moralische Konflikte sind ein wesentlicher Bestandteil unseres Lebens. Alltäglich müssen wir Entscheidungen treffen, die moralisch komplex sind und keine allgemein akzeptierte Lösung besitzen. Um nur einige Beispiele aus den Bereichsethiken zu nennen: Ist die Abtreibung von Föten legitim? Darf ein Arzt Sterbehilfe leisten? Kann die Todesstrafe ein angemessenes Strafmaß sein? Gibt es einen gerechten Krieg? All diese Entscheidungsprobleme haben nicht nur Konsequenzen auf der institutionellen, der politischen Ebene, sondern betreffen auch unsere persönlichen, individuellen Belange. Die Aufgabe einer Ethik der Konflikte ist es, nach der angemessenen Erfassung und Analyse verschiedenartiger ethischer Konflikte, ihre je spezifischen Lösungen zu entwickeln. In diesem Vortrag soll es um Lösungsvorschläge für den ethischen Dissens gehen, einen Dissens, der durch die Anwendung verschiedener ethischer Theorien auf ein ethisches Problem entstehen kann.

ETIKA KONFLIKATA

O moralno primjerenom ophođenju s etičkim disenzusom

Moralni konflikti su važan sastavni dio našega života. Svakodnevno moramo donositi odluke koje su moralno kompleksne i za koje nema općeprihvaćenog rješenja. Navest ćemo samo nekoliko primjera iz područnih etika: Je li abortiranje fetusa legitimno? Smije li liječnik izvršavati eutanaziju? Može li smrtna kazna biti primjerena kaznena mjera?

Ima li pravednoga rata? Svi ovi problemi odlučivanja ne samo da imaju posljedice na institucionalnoj, političkoj razini, nego se tiču i naših osobnih interesa. Zadaća etike konflikata je da, nakon primjerenog razumijevanja i analize raznolikih etičkih konflikata, razvija svoja uvijek specifična rješenja. U ovom se izlaganju radi o prijedlozima rješenja za etički disenzus, disenzus koji može nastati primjenom različitih etičkih teorija na neki etički problem.

DAMIR SMILJANIĆ

*Philosophische Fakultät, Universität Novi Sad, Serbien /
Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija*

WELCHE WELTANSCHAUUNG LIEGT DER INTEGRATIVEN BIOETHIK ZU GRUNDE?

Von „Weltanschauung“ wird des Öfteren im Zusammenhang der Säkularisierung gesprochen: Weltanschauungen können sowohl religiös gefärbt als auch ein Ersatz für Religion sein – und manchmal stehen sie sogar im Gegensatz zur Religion. Da eine Theorie ohne weltanschauliche Voraussetzungen nicht möglich zu sein scheint, stellt sich die Frage, welcher Weltanschauung die sog. integrative Bioethik folgt. Methodologisch gesehen lässt sich eine bestimmte Art des Perspektivismus (Pluriperspektivismus) als Grundlage ausmachen. Aber in inhaltlicher Hinsicht ist es wesentlich schwieriger, den Ausgangspunkt zu bestimmen. Im vorliegenden Beitrag versuche ich den weltanschaulichen Hintergrund der integrativen Bioethik im Spannungsfeld zwischen religiösen und säkularisierten Wertvorstellungen zu bestimmen. Es soll gezeigt werden, dass die Aufgabe der integrativen Bioethik gerade in der *Weltanschauungsreflexion* bestehen soll, statt in der bloßen Akzeptanz von weltanschaulichen Vorstellungen.

KOJI POGLED NA SVET LEŽI U OSNOVI INTEGRATIVNE BIOETIKE?

O »pogledu na svet« se govori često u kontekstu sekularizacije. Pogledi na svet mogu biti kako religiozno obojeni tako i zamena za religiju – a ponekad su joj i suprotstavljeni. Pošto se čini da jedna teorija ne može biti bez svetonazornih pretpostavki, postavlja se pitanje, koji pogled na svet sledi tzv. integrativna bioetika. U metodološkom pogledu se kao osnova može nazreti određena vrsta perspektivizma (pluriperspektivizam). Ali u sadržajnom pogledu je daleko teže odrediti njeno polazište. U sledećem prilogu pokušaću rasvetliti svetonazornu pozadinu integrativne bioetike u domenu između religioznih i sekularizovanih vrednosnih predstava. Pokazaću da zadatak integrativne bioetike treba ležati upravo u *refleksiji pogleda na svet*, umesto u pukom prihvatanju svetonazornih predstava.

MARIJA TODOROVSKA

*Faculty of Philosophy, Ss. Cyril and Methodius University of Skopje,
Macedonia /*

Filozofski fakultet, Sveučilište Sv. Ćirila i Metoda u Skopju, Makedonija

INTEGRATIVE BIOETHICS AND ISSUES OF RELIGION IN MULTICONFESSIONAL SOCIETIES

In the intensifying need of interdisciplinarity and pluriperspectivity in most aspects of the intellectual engagement, the academic research, and the anticipating and interpreting projects of philosophy and science, many of the emerging issues are strongly connected among themselves and constantly influencing each-other.

Questions about the possibilities of the theoretical realm in providing support and substantiated background to the practical realm arise, along with the need to distinguish the fine line between one way of thinking and a similar, but a different one. Is there a need to apply fuzzy logic, when that line seems too undefined? How can the difference between one line of thought and another be clearly determined, when it is becoming more and more difficult to talk about similar, but thoroughly distinct concepts, ideas and approaches?

The role of integrative bioethics is crucial when it comes to bridging concepts that have similar implications, but different origin, or incomparable origins, but same development and predicted future, as it approaches them from various angles and tries to analyze them by simultaneously employing various perspectives and methodological tools. When it comes to the challenges in the study of religion in multiconfessional societies, and the need to locate the so-called clash of religions, integrative bioethics is irreplaceable in clearly identifying the essence and the implications of the problems of the concept of God, and the possibility to know God, the nature of the man-God relation, and where the perception of that relation can lead. It also helps in attenuating the clashes emerging between religion and civil law, for example, when it comes to reflections and discussions on the level of attempts to define concepts such as 'human being', 'dignity', 'welfare', and the interpretation of history and the addressing current pressing matters such as rights, statuses, and dignity in multiconfessional societies.

INTEGRATIVNA BIOETIKA I PITANJA RELIGIJE U MULTIKONFESIONALNIM DRUŠTVIMA

U intenziviranju potrebe za interdiciplinarnošću i pluriperspektivnošću u većini aspekata intelektualnog angažmana, akademskih istraživanja, te anticipiranja i interpretiranja projekata filozofije i znanosti, mnoga od pitanja koja se pojavljuju usko su međusobno povezana i stalno utječu jedno na drugo.

Pojavljaju se pitanja o mogućnostima sfere teorije da pruži podršku i supstancijalnu pozadinu sferi prakse, skupa s potrebom da se napravi suptilna distinkcija između jednog načina mišljenja i njemu sličnog, ali različitog. Ima li potrebe da se primjenjuje »fuzzy logika« kad se crta razgraničenja čini suviše nedefiniranom? Kako se može jasno odrediti razlika između jedne i druge linije mišljenja kad je sve teže govoriti o sličnim, ali posve zasebnim konceptima, idejama i pristupima?

Uloga integrativne bioetike je krucijalna kad dolazi do premošćivanja koncepata koji imaju slične implikacije ali različito porijeklo ili pak neusporediva porijekla ali isti razvoj i predvidljivu budućnost, što zahtijeva da im se pristupa iz različitih kutova, te da ih se pokuša analizirati simultanim uključivanjem različitih perspektiva i metodoloških sredstava. Kad je riječ o izazovima u proučavanju religije u multikonfesionalnim društvima i potrebi da se locira tzv. sukob religija, integrativna bioetika je nezamjenjiva, jer jasno identificira bit i implikacije problema koji se pojavljuju s konceptom Boga, mogućnošću poznavanja Boga, naravi odnosa između čovjeka i Boga, te odgovorom na pitanje kamo percepcija tog odnosa može voditi. Ona također pomaže u ublažavanju sukoba koji nastaju između religije i građanskog prava, primjerice, kad se promišlja i diskutira na razini nastojanja da se definiraju pojmovi kao što su 'ljudsko biće', 'dostojanstvo', 'dobrobit', te kad se interpretira povijest i razmatraju vrlo aktualna pitanja kao što su prava, status i dostojanstvo u multikonfesionalnim društvima.

FRANJO TOPIĆ

*Katholisch-Theologische Fakultät, Sarajevo, Bosnien und Herzegowina /
Katolički bogoslovni fakultet, Sarajevo, Bosna i Hercegovina*

THEOLOGIE DER ÖKOLOGIE

Die Bioethik bedeutet „die Weisheit, das Wissen zu benutzen“, so würde V. R. Potter sagen. Die Bioethik bedeutet, in breitestem Sinn des Wortes, dass man sich dem Leben gegenüber ethisch verhalten muss. Für die christliche Theologie ist der Ausgangspunkt, dass Gott den Menschen und die Welt geschaffen hat. Der Mensch hat vom Gott eine Verantwortung für sich selbst aber auch für die Welt bekommen. Die Welt gehört nicht zu dem Menschen aber zum Gott. Der Mensch selbst ist ein Teil der Welt und deshalb steht die ausschließliche Säkularisation (Verweltlichung) im Gegensatz zu dem biblischen Konzept der Schöpfung. Der Mensch soll für die Welt sorgen und trägt eine Verantwortung für sich selbst und für die Welt.

Deshalb ist eine der wesentlichen menschlichen Verpflichtungen, nach dem biblischen Konzept, die Sorge wie auch die Verantwortung für die Schöpfung. Der Mensch soll mit der Welt verantwortlich umgehen. Hier wird sein Gewissen geprüft und er wird dies aus diesem Grund auf dieser und auch auf anderer Welt verantworten. Der Mensch ist, nach der christlichen Anthropologie, eine wesentlich unvollständige Kreatur und wurde zur eigenen Fortbildung gerufen. Die Welt ist auch unvollendet und der Mensch soll sie vollbringen und verbessern. Der Mensch kann diese große Aufgabe verwirklichen, wenn er mit der Welt verantwortlich umgeht und seine Kenntnisse ethisch benutzt.

TEOLOGIJA EKOLOGIJE

Bioetika je »mudrost kako koristiti znanje«, rekao bi V. R. Potter. Bioetika znači da se treba etički ponašati prema životu u najširem smislu riječi. Za kršćansku teologiju polazna točka je da je Bog stvorio čovjeka i svijet. Čovjeku je povjerio njega samoga, a i svijet. Svijet nije ljudsko vlasništvo nego Božje. Sam čovjek je dio svijeta. Zato je isklju-

čivi sekularizam suprotan biblijskoj koncepciji stvaranja. Njemu je dat na brigu i upravljanje, te je odgovoran za sebe i za svijet.

Stoga jedna od bitnih ljudskih dužnosti, prema biblijskoj koncepciji, jest i briga i odgovornost za stvorenje. Čovjek treba odgovorno postupati prema svijetu i tu se testira njegova savjest te će za to odgovarati ne samo na ovom svijetu nego i na drugom. Čovjek je, prema kršćanskoj antropologiji, bitno nedovršeno biće i pozvan je na vlastito usavršavanje. A i svijet je nedovršen i čovjek je pozvan da ga usavršava i poboljšava. Čovjek može ostvariti ovu veliku zadaću ako se odgovorno ponaša prema svijetu i etički upotrebljava svoje znanje.

KAREL TURZA

*School of Medicine, University of Belgrade, Serbia /
Medicinski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Srbija*

BIOETHICS AND CULTURE

Can Bioethics Contribute to Inter-Cultural Formation?

Diachronically, bioethics came into being in a late modern *multi-cultural* milieu, in the USA. Ever since Van Rensselaer Potter wrote his book *Bioethics – Bridge to the Future*, bioethics has been, in its main trajectory, developing as a *multi-disciplinary* project – turning, gradually, into an *inter-disciplinary* project. Is there a connection between its early *multi-disciplinary* character and *multi-cultural* character of its birth-place? The answer is – probably yes. At least due to the fact that both “*multis*” correspond with ontology of the entire historical process, the essential trait of which has always been differentiation, namely, transformation (as Herbert Spencer would put it) from *homogeneity* to – at first, *indefinite* and later on, *definite – heterogeneity*. It is also rather probable that there is a cause-effect relation between the two “*multis*”; heterogeneity of bioethics was, ultimately, an effect of heterogeneity of socio-cultural milieu in which it was generated. Yet, there is a significant difference between the two “*multis*”.

Besides *multi-cultural* (less definite heterogeneous), there is a conception according to which there are *inter-cultural* (definite heterogeneous) milieus. Some authors argue that only the latter are genuine, authentically human systems of human interdependency. In reality, however, *multi-cultural* milieus do exist, whereas *inter-cultural* systems are still an ideal type (or utopia). On the other hand, bioethics has developed over the past (almost) four decades, from *multi-* to a real *inter-disciplinary* project, especially recently, within the conception of *integrative bioethics*.

The question is: does bioethics, in its *integrative* version, have capacities to practically contribute (to become a cause in turn) to transformations of *multi-* into *inter-cultural* systems of human interdependency? And, if it has such capacities, how can we use them in achieving that end? Finally, what should be the first step? Probably formulating *The Manifesto of Integrative Bioethics*? So, let us do it.

BIOETIKA I KULTURA

Može li bioetika doprineti inter-kulturnoj formaciji?

Bioetika je nastala u multi-kulturnom miljeu kasne/refleksivne modernosti, u SAD. Od pojave *Bioetike – mosta ka budućnosti* Van Rensselaera Pottera, bioetika se, u svojoj glavnoj razvojnoj putanji, kretala od multi-disciplinarnog ka inter-disciplinarnom projektu. Postavlja se pitanje postoji li signifikantna veza između njenog ranog multi-disciplinarnog karaktera i multi-kulturalnosti miljea njenog rodnog mesta? Naš odgovor je: verovatno – da. U najmanju ruku stoga što oba »multi« korespondiraju sa samom prirodom/logikom čitavog istorijskog procesa, čija je suštinska karakteristika uvek bila diferencijacija, to jest transformacija (kako bi to Herbert Spencer formulisao) iz *homogenosti* u – najpre, *neodređenu*, a kasnije *određenu* – *heterogenost*. Takođe je vrlo verovatno da postoji uzročno-posledični odnos između rečena dva »multi«; heterogenost bioetike bila je, u krajnjoj liniji, posledica heterogenosti socio-kulturnog miljea u kom je nastala. No, postoji (i) značajna razlika između ova dva »multi«.

Pored *multi-kulturnih* (manje određenih heterogenih), postoji i koncepcija prema kojoj postoje i *inter-kulturni* (određeno heterogeni) miljei. Prema nekim autorima, samo su potonji autentično ljudski/humani sistemi ljudske međuzavisnosti. U postojećem, međutim, *multi-kulturnih* miljea ima, no *inter-kulturni* sistemi su još uvek tek idealno-tip-ske konstrukcije (ili utopije). Sa druge pak strane, bioetika se tokom poslednjih četrdesetak godina razvila (iz *multi-*) u *inter-disciplinarni* projekat, naročito u poslednjoj deceniji, unutar koncepta *integrativne bioetike*.

Pitanje koje sledi jeste: ima li bioetika, u svojoj *integrativnoj* verziji, kapacitet da praktično doprinese (da sada sama postane uzrok) transformacijama *multi-kulturnih* u *inter-kulturne* sisteme ljudske međuzavisnosti? I, dalje, ako ima, kako ih možemo upotrebiti da bismo postigli taj cilj? Konačno, šta bi trebalo da bude prvi korak? Verovatno formulisanje jednog *Manifesta integrativne bioetike*? Pa, učinimo to!

VELIMIR VALJAN

*Franziskanische Theologische Fakultät, Sarajevo, Bosnien und Herzegowina /
Franjevačka teologija, Sarajevo, Bosna i Hercegovina*

DIE MÖGLICHKEIT DER BEGRÜNDUNG DER „RELIGIÖSEN“ UND DER „UN-RELIGIÖSEN“ (BIO)ETHIK

In der Bioethik nimmt der ethische Pluralismus vor allem die Form eines globalen bioethischen Pluralismus an. Anliegen des globalen bioethischen Pluralismus ist es, die Vielfalt der „bioethischen Kulturen“ vor der Dominanz einer globalen Einheitsmoral – insbesondere der westlich-angelsächsisch geprägten Autonomiemoral – zu schützen. Eine solche Position wird gegenwärtig vor allem im Rahmen eines postmodernistischen Relativismus vertreten, der nicht nur die Idee einer objektiv bestehenden moralischen Wahrheit für illusorisch hält, sondern auch die Möglichkeit einer verbindlichen Abstufung unterschiedlicher Moralen nach Besser und Schlechter. Die objektiven Kriterien für eine Bewertung unterschiedlicher Moralen nicht in Sicht seien, spreche alles dafür, alle Moralvorstellungen als prinzipiell gleichwertig gelten zu lassen.

Pluralismus ist – anders als Relativismus – ein positiv besetzter Begriff. Pluralist ist man gern, Relativist eher ungern. Während der Ausdruck Relativismus, auch wenn er in vielen Kontexten mit Pluralismus austauschbar ist, eine kritische, skeptische, Wahrheitsansprüche tendenziell in Frage stellende Konnotation hat, legt Pluralismus eine neutrale oder affirmative Haltung zu Meinungs-, Überzeugungs-, und Normenvielfalt nahe. Selbst derjenige, der sich in Besitz der Wahrheit glaubt, signalisiert dadurch, dass er von Pluralismus statt von Irrtum, Irrglaube oder Häresie spricht, Diskussionsbereitschaft. Zumindest im Ansatz lässt er nicht nur seine eigene, sondern auch andere, davon abweichende Auffassungen gelten.

Der Autor spricht in diesem Beitrag über die Möglichkeit der Begründung der religiösen (Bio)Ethik und der un-religiösen (Bio)Ethik, die gegenseitig nicht im Widerspruch sind. Auf beiden Seiten können die Extreme, d.h. die extremen Haltungen sein. Der Autor legt die fol-

gende Haltung aus: die Folgerichtigkeit sowohl der religiösen als auch der un-religiösen Moral.

MOGUĆNOST UTEMELJENJA »RELIGIOZNE« I »NE-RELIGIOZNE« (BIO)ETIKE

U bioetici etički pluralizam prihvaća prije svega oblik globalnog bioetičkog pluralizma. Želja globalnog bioetičkog pluralizma jest štititi pluralnost »bioetičkih kultura« od dominacije globalnog jednostranog morala – posebno od zapadno-anglosaksonski oblikovanog morala autonomije. Takva se pozicija zastupa danas prije svega u okviru u okvirima postmodernističkog relativizma, koji ne smatra iluzornom samo ideju objektivno postojeće moralne istine, nego i mogućnost obvezatnog stupnjevanja različitih morala u pravcu boljeg ili lošijeg. Objektivni kriterij za vrednovanje različitih morala nisu u izgledu, sve govori za to da moralne predodžbe mogu vrijediti kao podjednako vrijedne.

Pluralizam je – drugačije od relativizma – pozitivno zaposjednuti pojam. Ljudi su rado pluralisti, a relativisti nerado. Dok izraz relativizam, iako je zamjenjiv s pluralizmom u mnogim kontekstima, ima kritičku, skeptičku konotaciju koja tendencijski stavlja u pitanje zahtjeve za istinom, pluralizam preporučuje relativno ili afirmativno stav prema pluralnosti mišljenja, uvjerenja i normi. Čak i onaj, koji misli da je u posjedu istine, signalizira time što govori o pluralizmu, umjesto o zabludi, krivoj vjeri li herezi, spremnost za diskusiju. Barem u polazištu on dopušta da ne vrijedi samo njegovo vlastito shvaćanje, nego i druga shvaćanja koja odstupaju od njegova.

Autor govori u ovom prilogu o mogućnosti utemeljenja religijske kao i one ne-religijske bioetike, koje međusobno nisu u protivnosti. Na obje strane mogu postojati krajnosti, to znači krajnji stavovi. Autor iznosi slijedeći stav: dosljednost kako religijskog tako i onog ne-religijskog morala.

Förderung

Sponsor

DAAD / Stabilitätspakt für Südosteuropa

Das 5. *Südosteuropäische Bioethik-Forum* wird vom Deutschen Akademischen Austauschdienst (DAAD) im Rahmen des Sonderprogramms „Akademischer Neuaufbau Südosteuropa“ aus Mitteln des Stabilitätspakts für Südosteuropa gefördert.

5. *Bioetički forum za jugoistočnu Europu* sponzorira Njemačka akademska služba za razmjenu (DAAD) u okviru posebnog programa »Akademska obnova jugoistočne Europe« iz sredstava Pakta o stabilnosti za jugoistočnu Europu.

Anschriften der Teilnehmer

Adresse sudionika

Jasminka Babić-Avdispahić

Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet
F. Račkog 1
BA-71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
e-mail: jasminka.babic-avdispahic@ff.unsa.ba

Ljubomir Berberović

Akademija nauka i umjetnosti BiH
Bistrik 7
BA-71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
e-mail: ljberberovic@anubih.hr

Sulejman Bosto

Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet
F. Račkog 1
BA-71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
e-mail: bostosulejman@hotmail.com

Ismet Cerić

Alipašina 51
BA-71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
e-mail: timur_ceric@yahoo.com

Tijana Cvjetičanin

Univerzitet u Sarajevu
Centar za interdisciplinarne
postdiplomske studije
Zmaja od Bosne 8
BA-71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
e-mail: tijanac@gmail.com

Ante Čović

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za filozofiju
Ivana Lučića 3
HR-10000 Zagreb
Hrvatska
e-mail: ante.covic1@zg.t-com.hr

Dejan Donev

Euro College
Ul. »Braka Ribar« 1
MK-1300 Kumanovo
Makedonija
e-mail: d_donev@yahoo.com

Faris Gavrankapetanović

Univerzitet u Sarajevu
Klinički centar
Bolnička 25
BA-71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
e-mail: kcuskagd@bih.net.ba

Hrvoje Jurić

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za filozofiju
Ivana Lučića 3
HR-10000 Zagreb
Hrvatska
e-mail: hjuric@yahoo.com

Valentina Kaneva

St. Kliment Ohridski University of
Sofia
Faculty of Philosophy
15, Tzar Osvoboditel Blvd.
BG-1504 Sofia
Bulgaria
e-mail: v.kaneva@sclg.uni-sofia.bg

Jasmina Krehić

Univerzitet u Sarajevu
Klinički centar
Bolnička 25
BA–71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
e-mail: jaja@bih.net.ba

Ute Kruse-Ebeling

Bilmericher Dorfstr. 9B
D–59427 Unna
Deutschland
e-mail: ute.krus@web.de

Slobodan Loga

Zmaja od Bosne 20
BA–71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
e-mail: sloga@bih.net.ba

Lilijana Oruč

Univerzitet u Sarajevu
Klinički centar
Bolnička 25
BA–71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
e-mail: orucl@gnet.ba

Borut Oslaj

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Aškerčeva 2
SI–1000 Ljubljana
Slovenija
e-mail: borut.oslaj@guest.arnes.si

Milenko A. Perović

Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
Dr. Zorana Đinđića 2
RS–21000 Novi Sad
Srbija
e-mail: milenko.perovic@gmail.com

Sandra Radenović

Univerzitet u Beogradu
Medicinski fakultet
Dr. Subotića 8
RS–11000 Beograd
Srbija
e-mail: sandrar@med.bg.ac.rs

Walter Schweidler

Katholische Universität
Eichstätt-Ingolstadt
Philosophisch-Pädagogische Fakultät
Lehrstuhl für Philosophie
Ostenstraße 26
D–85072 Eichstätt
Deutschland
e-mail: walter.schweidler@
ku-eichstaett.de

Marija Selak

Antuna Stipančića 14
HR–10000 Zagreb
Hrvatska
e-mail: marija.selak@gmail.com

Stephan Sellmaier

Ludwig-Maximilians Universität
Fakultät für Philosophie,
Wissenschaftstheorie und
Religionswissenschaft
Lehrstuhl Philosophie I
Geschwister-Scholl-Platz 1
Hauptgebäude, Raum M 212
D-80539 München
Deutschland
e-mail: stephan.sellmaier@
lrz.uni-muenchen.de

Damir Smiljanić

Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
Dr. Zorana Đinđića 2
RS-21000 Novi Sad
Srbija
e-mail: metaphilosoph@aol.de

Marija Todorovska

Ul. Kozara 34
MK-1000 Skopje
Makedonija
e-mail: brillhonosolhos87@yahoo.fr

Franjo Topić

Katolički bogoslovni fakultet
Josipa Stadlera 5
BA-71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
e-mail: topicf@vbs.ba

Karel Turza

Univerzitet u Beogradu
Medicinski fakultet
Dr. Subotića 8
RS-11000 Beograd
Srbija
e-mail: turza@med.bg.ac.rs

Velimir Valjan

Franjevačka teologija
Aleja Bosne Srebrene 111
BA-71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
e-mail: velimir.valjan@gmail.com

IZDAVAČ / VERLAG

Hrvatsko filozofsko društvo
(Referalni centar za bioetiku u jugoistočnoj Europi) /
Kroatische Philosophische Gesellschaft
(Referenzzentrum für Bioethik in Südosteuropa)

ZA IZDAVAČA / DIREKTION

Ante Čović

UREDNIK / HERAUSGEBER

Hrvoje Jurić

PRIJEVOD I LEKTURA / ÜBERSETZUNG UND LEKTUR

Anita Groznica, Hrvoje Jurić, Toni Škeva

NASLOVNICA / UMSCHLAGGESTALTUNG

Inventa design studio, Zagreb

SLIKA NA NASLOVNICI / UMSCHLAGABBILDUNG

Slobodan Samardžić – Sam

Stećak iz okolice Vareša, Bosna i Hercegovina /
„Stećak“ (mittelalterlicher bosnischer Grabstein) aus der Umgebung von Vareš,
Bosnien und Herzegowina

PRIJELOM TEKSTA / TEXTGESTALTUNG

OCEAN GRAF, Zagreb

TISAK / DRUCK

GRAFOMARK, Zagreb

NAKLADA / AUFLAGE

500

Die CIP-Aufnahme ist im EDV-Katalog der National- und Universitätsbibliothek in Zagreb unter der Nummer 721970 abrufbar.

ISBN 978-953-164-140-4

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 721970.

ISBN: 978-953-164-140-4

